

ادبیات کودکان

(رشته علوم تربیتی)

دکتر طاهره جعفرقلیان

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

مقدمه	یازده
فصل اول. تعاریف، هدف‌ها و وظایف ادبیات کودکان.....	۱
هدف کلی.....	۱
هدف‌های یادگیری.....	۱
۱-۱ تعریف ادبیات.....	۱
۲-۱ تعریف ادبیات کودکان.....	۳
۳-۱ تاریخچه ادبیات کودکان در جهان.....	۵
۴-۱ تاریخچه ادبیات کودکان در ایران.....	۹
۵-۱ هدف‌ها و وظایف ادبیات کودکان.....	۱۳
خلاصه فصل اول.....	۱۵
خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول.....	۱۷
فصل دوم. ویژگی و کاربرد ادبیات کودکان در مراحل مختلف دوران زندگی کودک.....	۱۹
هدف‌های کلی.....	۱۹
هدف‌های یادگیری.....	۱۹
۱-۲ ویژگی‌های کودک در مراحل رشد.....	۱۹
۱-۱-۲ رشد از نگاه اسلام.....	۲۰
۲-۱-۲ رشد از نگاه پیاژه.....	۲۲
۲-۲ نیازها و علاقه‌مندی‌های کودک در خواندن.....	۲۷
۱-۲-۲ نیازهای فیزیولوژیکی (زیستی).....	۲۷
۲-۲-۲ نیازهای ایمنی (امنیتی).....	۲۸
۳-۲-۲ نیازهای اجتماعی.....	۲۸
۴-۲-۲ نیازهای احترامی.....	۲۸
۵-۲-۲ نیازهای خودشکوفایی.....	۲۸

۳۱	۳-۲ کارکرد ادبیات کودک.....
۳۲	خلاصه فصل دوم.....
۳۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم.....
۳۵	فصل سوم. شناخت انواع خواندنی‌های داستانی و غیرداستانی.....
۳۵	هدف کلی.....
۱۷	هدف‌های یادگیری.....
۳۵	۱-۳ انواع خواندنی‌های کودکان و نوجوانان.....
۳۸	۲-۳ انواع خواندنی‌های داستانی.....
۴۰	۳-۲-۱ داستان‌های واقعی.....
۴۴	۳-۲-۲ فرهنگ عامه.....
۴۶	۳-۲-۳ افسانه.....
۵۲	۳-۳ خواندنی‌های غیرداستانی.....
۵۳	۳-۳-۱ کتاب‌های علمی عمومی.....
۵۴	۳-۳-۲ کتاب‌های مربوط به اجتماع و محیط.....
۵۴	۳-۳-۳ زندگی‌نامه، شرح حال و سفرنامه‌ها.....
۵۵	۳-۳-۴ بازی‌ها و سرگرمی‌ها.....
۵۶	۳-۳-۵ کتاب‌های مرجع.....
۵۶	۳-۳-۶ کتاب‌های لغت.....
۵۶	۳-۳-۷ کتاب‌هایی درباره اختراعات و اکتشافات.....
۵۷	۳-۳-۸ کتاب‌های دینی.....
۵۷	خلاصه فصل سوم.....
۵۸	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم.....
۶۱	فصل چهارم. شعر کودک.....
۶۱	هدف‌های کلی.....
۶۱	هدف‌های یادگیری.....
۶۱	۱-۴ کلیات شعر.....
۶۳	۴-۱-۲ ویژگی‌های شعر.....
۶۴	۴-۲ شعر کودک.....
۶۵	۴-۳ طبقه‌بندی تاریخی شعر کودک.....
۶۶	۴-۴ ویژگی‌های برجسته شعر کودک و نوجوان.....
۶۶	۴-۵ مضامین شعر کودک.....
۶۷	۴-۵-۱ مضامین توصیفی.....
۶۸	۴-۵-۲ مضامین تمثیلی.....
۶۹	۴-۵-۳ مضامین رفتاری.....
۶۹	۴-۵-۴ مضامین آموزشی.....
۷۰	۴-۵-۵ مضامین چندجنبه‌ای.....
۷۱	۴-۶ تفاوت‌ها و شباهت‌های شعر کودک و بزرگسال.....

۷۲	۷-۴ موسیقی در شعر کودک.....
۷۳	۷-۴ وزن هجایی.....
۷۵	۸-۴ صنایع شعری در شعر کودک.....
۷۶	۸-۴ تشبیه.....
۷۶	۸-۴ استعاره.....
۷۷	۸-۴ تکریر.....
۷۸	۸-۴ مطابقه (تضاد).....
۷۸	۹-۴ هدف‌های اصلی شعر کودک.....
۷۹	خلاصه فصل چهارم.....
۸۰	خودآزمایی چهار گزینه‌ای فصل چهارم.....
۸۳	فصل پنجم. بررسی کتاب‌های تصویری کودکان.....
۸۳	هدف کلی.....
۸۳	هدف‌های یادگیری.....
۸۳	۱-۵ تعریف کتاب‌های تصویری.....
۸۶	۲-۵ انواع کتاب‌های تصویری.....
۸۹	۳-۵ ویژگی تصاویر در انواع کتاب‌های کودکان.....
۸۹	۱-۳-۵ تصاویر در کتاب‌های دوره پیش‌دبستان.....
۹۰	۲-۳-۵ تصاویر در کتاب‌های دوره دبستان.....
۹۰	۳-۳-۵ تصاویر در کتاب‌های دوره نوجوانی.....
۹۱	۴-۵ کیفیت تصاویر و هدف‌های مصورسازی کتاب‌های کودکان.....
۹۲	خلاصه فصل پنجم.....
۹۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم.....
۹۵	فصل ششم. بررسی نقد ادبیات کودکان.....
۹۵	هدف کلی.....
۹۵	هدف‌های یادگیری.....
۹۵	۱-۶ تاریخچه نقد.....
۹۶	۲-۶ تعریف نقد.....
۹۷	۳-۶ نقد در ادبیات کودکان.....
۹۸	۴-۶ انواع نقد.....
۹۹	۱-۴-۶ نقد صوری یا سستی.....
۹۹	۲-۴-۶ نقد اخلاقی.....
۹۹	۳-۴-۶ نقد تأویلی یا هرمنوتیک.....
۱۰۰	۴-۴-۶ نقد روان‌شناسی.....
۱۰۰	۵-۴-۶ نقد جامعه‌شناسی (اجتماعی).....
۱۰۱	۶-۴-۶ نقد تطبیقی.....
۱۰۱	۷-۴-۶ نقد مخاطب‌شناسی.....
۱۰۱	۸-۴-۶ نقد تاریخی.....
۱۰۱	۹-۴-۶ نقد فنی (تخصصی).....

۱۰۲.....	۵-۶ ویژگی های نقد ادبیات کودکان.....
۱۰۴.....	۶-۶ ویژگی های منتقد ادبیات کودکان.....
۱۰۵.....	خلاصه فصل ششم.....
۱۰۶.....	خودآزمایی چهارگزینه ای فصل ششم.....
۱۰۹.....	فصل هفتم. بررسی منابع مذهبی در ادبیات کودکان.....
۱۰۹.....	هدف کلی.....
۱۰۹.....	هدف های یادگیری.....
۱۰۹.....	۱-۷ تعاریف.....
۱۱۳.....	۲-۷ انواع کتاب های ادبیات دینی.....
۱۱۵.....	۱-۲-۷ کتاب های داستانی (دینی).....
۱۱۷.....	۲-۲-۷ کتاب های غیرداستانی (دینی).....
۱۱۷.....	۳-۲-۷ شعر کودکانه (دینی).....
۱۱۹.....	خلاصه فصل هفتم.....
۱۲۰.....	خودآزمایی چهارگزینه ای فصل هفتم.....
۱۲۳.....	فصل هشتم. تأثیر جنگ بر ادبیات کودکان.....
۱۲۳.....	هدف کلی.....
۱۲۳.....	هدف های یادگیری.....
۱۲۳.....	۱-۸ کلیات.....
۱۲۵.....	۲-۸ ادبیات جنگ.....
۱۲۷.....	۳-۸ هدف های ادبیات جنگ.....
۱۲۷.....	۴-۸ معرفی برخی آثار کودکان در زمینه جنگ.....
۱۲۸.....	خلاصه فصل هشتم.....
۱۲۹.....	خودآزمایی چهارگزینه ای فصل هشتم.....
۱۳۱.....	فصل نهم. نقش کتاب های کودکان در تعلیم و تربیت کودکان معلول.....
۱۳۱.....	هدف کلی.....
۱۳۱.....	هدف های یادگیری.....
۱۳۱.....	۱-۹ معلولیت و انواع آن.....
۱۳۵.....	۲-۹ انواع کتاب های کودکان معلول.....
۱۳۷.....	۱-۲-۹ کتاب های بریل.....
۱۳۷.....	۲-۲-۹ کتاب های گویا.....
۱۳۷.....	۳-۲-۹ کتاب های لمسی - تصویری.....
۱۳۷.....	۴-۲-۹ کتاب هایی با حروف درشت.....
۱۳۸.....	۵-۲-۹ کتاب های آسان.....
۱۳۸.....	۳-۹ ویژگی های کلی کتاب های کودکان معلول.....
۱۳۹.....	خلاصه فصل نهم.....
۱۴۰.....	خودآزمایی چهارگزینه ای فصل نهم.....

فصل دهم. آشنایی با جوایز و سازمان‌های ملی و بین‌المللی ادبیات کودکان.....	۱۴۳
هدف کلی.....	۱۴۳
هدف‌های یادگیری.....	۱۴۳
۱-۱۰ کلیات.....	۱۴۳
۲-۱۰ معرفی مؤسسات و سازمان‌های ایرانی.....	۱۴۴
۱-۲-۱۰ انجمن فرهنگی-هنری تصویرگران کتاب کودک.....	۱۴۴
۲-۲-۱۰ انجمن نویسندگان کودک و نوجوان.....	۱۴۴
۳-۲-۱۰ خانه ترجمه کودکان و نوجوانان.....	۱۴۵
۴-۲-۱۰ شورای کتاب کودک.....	۱۴۵
۵-۲-۱۰ کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.....	۱۴۶
۳-۱۰ معرفی مؤسسات بین‌المللی.....	۱۴۶
۱-۳-۱۰ دفتر بین‌المللی کتاب برای نسل جوان (آی.بی.بی.وای).....	۱۴۶
۲-۳-۱۰ کتابخانه بین‌المللی جوانان.....	۱۴۷
۴-۱۰ معرفی برخی نمایشگاه‌ها و جوایز ملی و بین‌المللی.....	۱۴۷
۱-۴-۱۰ جوایز و جشنواره‌های داخلی (ایرانی).....	۱۴۷
۲-۴-۱۰ جوایز و نمایشگاه‌های بین‌المللی.....	۱۴۸
خلاصه فصل دهم.....	۱۵۱
خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دهم.....	۱۵۲
پاسخنامه سوالات چهارگزینه‌ای.....	۱۵۵
منابع و مآخذ.....	۱۵۷

مقدمه

به دنبال پیشرفت علوم رفتاری و یافته‌های جدید روان‌شناسان، نگاه جامعه، مربیان و والدین نسبت به کودکان تغییر کرد. دیگر کودک به‌عنوان «بزرگ کوچک» تلقی نمی‌شود بلکه موجودی است با ویژگی‌های خاص و تمایلات گوناگون که نیازمند توجه خاص است. شاید اهمیت همین موضوع سبب شده‌است که قرن بیستم را «قرن کودک» بنامند. روزی دنیا به بزرگ‌ترها تعلق داشت و کودکان به‌عنوان شخصیتی مستقل به چشم نمی‌آمدند. امروزه کودکان بیشتر به رسمیت شناخته شده‌اند و دنیای امروز و فردا متعلق به آنان است.

کودکان همواره کودک نمی‌مانند. هم زمان با رشد جسمی، افکار، عقاید، باورها، خواسته‌ها و نیازهایشان نیز رشد می‌کنند. بنابراین نیازمند ابزار آموزشی روزآمدی هستند که متناسب با رشد شخصیت و فکر و اندیشه‌شان مورد استفاده قرار گیرند. ایجاد علاقه و انگیزه و عادت به مطالعه و تحقیق و آشنایی با ارزش‌های هر جامعه از همان ابتدای کودکی شکل می‌گیرد و سبب رشد علمی و فرهنگی هر ملتی می‌شود. بنابراین ارج نهادن به کتاب و کتاب‌خوانی زمینه‌های ساخت جامعه‌ای را فراهم می‌سازد که می‌تواند مشکلات فراوانی را از سر راه بردارد.

با توجه به نقش بسیار حساس کودک در سازندگی فردای هر جامعه، شاخه‌ای نوین به نام «ادبیات کودکان» به آنان اختصاص داده شد. در قرن حاضر مستعدترین افراد توجه خود را به ادبیات کودکان معطوف کرده‌اند. جان راونتون سند¹ یکی از خوش‌فکرترین منتقدان معتقد است: کودکان بخشی از بشریت اند و ادبیات آن‌ها بخشی از ادبیات است. کتاب حاضر با توجه به اهمیت مسئله کودکان در صدد معرفی

1. John Rowe Town send

ادبیات کودکان و ویژگی‌ها و نیازهای آنان به کسانی است که به نحوی با کودکان سروکار دارند.

ادبیات کودکان با عوامل اجتماعی - آموزشی، فرهنگی و حتی اقتصادی پیوندی ناگسستنی دارد. کودکان با همراهی بزرگسالان توانمند و آگاه می‌توانند در عرصه‌های مختلف تجربه بیاموزند و راهی سفری نو در زندگی شوند.

هدف اصلی این کتاب آشنایی با دنیای کودکان و ادبیات آنهاست که برای دو واحد درسی با همین عنوان در رشته علوم تربیتی و برای گرایش «آموزش و پرورش پیش‌دبستانی و دبستانی» پیش‌بینی شده‌است.

این کتاب در ده فصل نگاشته شده که هر فصل شامل مباحث مختلف در زمینه ادبیات کودکان است. تا آنجا که برای نگارنده مقدور بود، سعی شد تا بخش‌های گوناگونی از ادبیات کودکان معرفی و مطرح شود و البته این کار خالی از اشکال نبوده، اما تلاش شده تا با یاری منابع و مآخذ روزآمد و جست‌وجو در مقالات و پژوهش‌هایی در این زمینه، اشکالات و کمبودهای احتمالی مرتفع شود. امیدوارم با راهنمایی و یاری و لطف پژوهشگران و صاحب نظران، چاپ‌های بعدی کامل‌تر به علاقه‌مندان ارائه شود.

در خاتمه از جناب آقای دکتر بوالحسنی ویراستار علمی محترم سپاس‌گزارم که بادقت فراوان در رفع ابهامات و اشکالات کتاب کوشیده‌اند. همچنین از مدیریت و دست‌اندرکاران محترم دفتر تدوین دانشگاه پیام نور و کارشناسان و ویراستار محترم ادبی که برای به سامان رساندن این کتاب همراه من بوده‌اند کمال قدردانی و سپاس را دارم.

طاهره جعفرقلیان

۱۳۹۵

فصل اول

تعاریف، هدف‌ها و وظایف ادبیات کودکان

هدف کلی

آشنایی دانشجو با:

تعاریف، هدف‌ها و وظایف ادبیات کودکان

هدف‌های یادگیری

از دانشجو انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل بتواند:

۱. ادبیات را تعریف کند.
۲. ادبیات کودکان را تعریف کند و ویژگی‌های آن را توضیح دهد.
۳. تاریخچه ادبیات کودکان در جهان و ایران را شرح دهد.
۴. عوامل رشد و تکوین ادبیات کودکان را تبیین کند.
۵. هدف‌ها و وظایف ادبیات کودکان را شرح دهد.

۱-۱ تعریف ادبیات

ادبیات را مجموعه بازتاب‌های آدمیان در برابر عوامل درونی و بیرونی دانسته‌اند که به صورت کلام همراه با تخیل و عاطفه، نمود یافته و هدفش سعادت آدمی است. ادب یا ادبیات عبارت است از آن گونه سخنانی که از حد سخنان عادی، برتر و والاتر بوده و مردم، آن سخنان را در میان خود، ضبط و نقل کرده‌اند و از خواندن و شنیدن آن دگرگون‌شده و احساس غم، شادی یا لذت کرده‌اند. (زرین کوب، ۱۳۷۴: ۲۵)

در فرهنگ مصاحب، ادبیات این‌گونه تعریف شده‌است: ادبیات به آثاری اطلاق شده‌است که به نظم و نثر بوده و از ساخته و قدرت بیانی عالی برخوردار باشد و افکار و احساس‌هایی را که دارای ارزش‌های پایدار و جهانی است، بیان دارد. (مصاحب، ۱۳۷۲، ذیل واژه ادبیات) ادب و ادبیات از ریشه لاتینی «لیترا»^۱ و به معنی مجموعه آثار ادبی یک ملت، یک کشور یا دوره است که شامل ادبیات شفاهی، داستان‌ها، سرودها، روایات مربوط به سنن و آداب و مختصات ادبی، مشاغل ادبی، گروه ادبای یک کشور یا یک دوره و بالاخره ادبیات تطبیقی است (کاتبی، ۱۳۴۸: ۵۶).

بنابراین ارائه تعریف کامل و جامع از ادبیات کار دشواری است چراکه مفهوم لغت ادب و ادبیات، در طول زمان یکسان نمانده و دست خوش تحول شده‌است. ادبیات واژه‌ای مشترک در میان تمامی فرهنگ‌ها و زبان‌هاست و هر کشوری در دل خود ادبیاتی را می‌پروراند (فرشیدورد، ۵۸۰: ۱۳۸۰) به آن می‌بالد و با آن خود را غنا می‌بخشد. ادبیات دارای زبان، هدف‌ها، ابزار و شاخه‌های متفاوتی است. وظیفه زبان تنها ارتباط بین مردم و انتشار علوم و فنون و فرهنگ و تقویت تفکر نیست، بلکه از مهم‌ترین وظایف آن آفرینش و خلق نجیب‌ترین و عالی‌ترین هنرهای جامعه انسانی یعنی «ادبیات» است و ادبیات نیز خود در تکوین زبان و تکامل آن نقش به‌سزایی دارد. زبان ماده اولیه شعر و داستان و نثر ادبی هم هست، همان‌طور که رنگ، ماده اولیه نقاشی و آهنگ ماده اولیه موسیقی و حجم ماده اولیه پیکر تراشی و مجسمه‌سازی است. به عبارتی ادبیات خلق می‌شود تا روح زیباجوی بشر را سرشار کند و در مخاطب سبب بروز انفعالاتی چون: شادی، غم، ترس، مهر، کین و ترحم شود. یکی از عوامل انفعال آدمی زیبایی است و در برخی کتب، ادبیات را «سخن زیبا» نیز نامیده‌اند. زیرا زیباپسندی و جمال‌طلبی در سرشت بشر است. با عنایت به تعاریف بالا می‌توان به اختصار ویژگی‌های ادبیات را برشمرد:

– ادبیات مخاطب عام دارد. (یعنی مثل تاریخ و فلسفه به جزئیات یا صرفاً مسائل انتزاعی نمی‌پردازد. طیف مخاطبان آن وسیع‌اند و افراد بیشتری آن را می‌فهمند و با آن احساس این‌همانی^۲ می‌کنند).

1. Litrea

2. Identity

تعاریف، هدف‌ها و وظایف ادبیات کودکان ۳

- ادبیات در مخاطب خود ایجاد انفعال نفسانی می‌کند. (یعنی با تحریک احساسات، تخیل و عواطف و مخیله عواطف را به کار می‌گیرد).
- ابزار ادبیات کلمه است. (ادبیات بازی معنادار و جدی گوینده با مخاطب است. در ادبیات چه گفتن در درجه دوم اهمیت قرار می‌گیرد و آنچه اهمیت دارد، «چگونه گفتن است»). به زبان دیگر، در ادبیات خود کلمه خود نمایی می‌کند).
- ادبیات به شرایط فرهنگی هر قوم وابسته است (ادبیات برگرفته از فرهنگ داشته‌ها، تمایلات، خواسته‌ها و آرزوها و آرمان‌های هر ملت است).
- ادبیات خلاق است. (یعنی در آنچه «هست» تقلید نمی‌شود، بلکه جهانی «خلق» می‌شود که می‌تواند یا باید وجود داشته باشد. از این حیث، در ادبیات با پدیده «خلق» و «آفرینش» مواجه‌ایم).
- ادبیات کلامی عالی است که هدف مستقیم آن ایجاد لذت است. (زبان ادبیات برخلاف زبان علم زبان غیرارجاعی است. به عبارت دیگر در دایره ادبیات هر واژه می‌تواند بیش از یک مصداق داشته باشد و میان دال و مدلول‌ها لزوماً تناظر یک به یک برقرار نیست) (شریف‌نسب، ۳۴۱: ۱۳۸۳).

۱-۲ تعریف ادبیات کودکان

ادبیات مجموعه آثار نوشته‌شده‌ای است که محتوای آن معرف و ویژگی اصلی آن است، بنابراین اضافه کردن واژه کودکان به ادبیات، بیانگر ویژگی خاص آن است. تعاریف بسیاری از ادبیات کودکان شده‌است. پل‌هازار^۱ ادبیات کودکان را شامل مطالبی می‌داند که هم برای کودکان و هم برای بزرگسالان تهیه‌شده، ولی البته این مطالب در مورد کودکان گیرایی خاصی دارد. فرهنگ مصاحب در تعریف ادبیات کودکان آورده است: «این عنوان معمولاً به مجموعه آثاری اطلاق می‌شود که برای اطفال و نوجوانان و به منظور سرگرمی و آموزش آنان فراهم شده‌باشد و به معنای وسیع‌تر و درست‌تر، آثاری که از لحاظ لفظ و تعبیر، متناسب با سنین مختلف کودکان و نوجوانان باشد، در زمره این ادبیات قرار می‌گیرد (فرهنگ مصاحب، ۱۳۷۲: ذیل واژه ادبیات کودکان). در فرهنگ آموزش و پرورش، ادبیات کودکان به مجموعه کتاب‌ها یا نوشته‌هایی گفته‌شده که به وسیله

1. Paul Hazard

نویسندگان کارشناس و متخصص برای مطالعه آزاد تدوین شده باشد و در تمام آن‌ها ذوق و سطح رشد، به نفع کودکان رعایت می‌شود.^۱

تعریف ادبیات کودکان با تعاریفی که از ادبیات به طور کامل ارائه شده، تفاوت چندانی ندارد. تنها در ادبیات کودکان افراد کم تجربه مخاطب قرار می‌گیرند و عوامل چندی در آسیب‌پذیری و حساسیت موضوع دخیل‌اند. کودکان انسان‌های کم تجربه‌ای هستند و آثاری که برای آنان پدید می‌آید، باید از کیفیت سازندگی ویژه‌ای برخوردار باشد. نباید فراموش کرد که یکی از هدف‌های اصلی ادبیات کودکان درست‌اندیشی است و آثار کودکان باید از تمام زیبایی‌های معنوی و اصالت هنری برخوردار باشند. درونمایه ادبیات کودکان باید از زندگی و مسائل واقعی آن سرچشمه گیرد. زیرا ادبیات کودکان می‌تواند فرصت‌هایی برای کسب تجارب و اطلاعات گوناگون برای کودک باشد و کودکان را در همه شئون زندگی پرورش دهد و قدرت تخیل و خلاقیت آنان را برانگیخته و تقویت کند.

با این تعاریف درمی‌یابیم که ادبیات کودکان در نوع والای خود، هم لذت می‌آفریند و هم شناخت؛ به عبارتی حاصل تلاش هنرمندانه‌ای است که در قالب کلام عرضه شود و با زبان و شیوه‌ای مناسب و درخور فهم، کودک یا نوجوان را به سوی رشد هدایت کند. (رحماندوست، ۱۳: ۱۳۶۹).

کودکان، بزرگسالان کوچک نیستند. آن‌ها همان‌گونه که گفته شد، از حیث تجربه با بزرگسالان تفاوت دارند، اما از نظر نوع، تفاوتی بین آن‌ها نیست؛ به عبارت دیگر، تفاوت در کمیت است نه در کیفیت و ماهیت.

تجربیات کودکان از بزرگسالان محدودتر است. کودکان قادر به درک پیچیدگی‌های افکار نهفته و مفاهیم دشوار نیستند به همین خاطر بیان عقاید و افکار، چه از نظر زبانی و چه از نظر شکل آرایه‌های برگزیده و واژگان، باید صریح و مستقیم و ساده ارائه شود. البته نباید تصور کرد که با پایین آوردن سطح ادبیات می‌توان ادبیات کودکان خلق کرد بلکه ادبیاتی که نقش مهمی در رشد امیال کودکان دارد و می‌تواند اثر ماندگاری در فکر و روحیه کودک به جای گذارد، نیازمند هنر و مهارت ویژه‌ای است. وقتی می‌گوییم ادبیات کودکان، منظور مجموعه کتاب‌های داستانی، شعر و

1. Good, Carter *Dictionary of Education*

کتاب‌های غیرداستانی است که تا سنین ۱۵ سالگی برای کودکان نوشته می‌شود و به‌طور غیرمستقیم به آنان آموزش می‌دهد، چرا که در صورت آموزش مستقیم دیگر چنین کتاب‌هایی در زمره ادبیات کودکان قرار نمی‌گیرد، بلکه در محدوده کتاب‌های آموزشی خواهد بود.

۱-۳ تاریخچه ادبیات کودکان در جهان

در سرتاسر جهان شرایطی که موجب شکوفایی یا افول کتاب‌های کودکان می‌شوند، بسیار متفاوت اند. رشد ادبیات کودکان با عوامل اجتماعی، آموزشی و بالاتر از همه اقتصادی پیوندی مستقیم دارد.

سیر تحول ادبیات در جهان از الگویی مشابه پیروی کرده است اما در پانصد سال اخیر مراحل زمانی این پیشرفت در کشورهای مختلف متفاوت بوده است. در ابتدای ظهور ادبیات مکتوب، کتاب خاص کودکان یا وجود نداشت یا بسیار اندک بود. این کتاب‌ها تنها به معدود کتاب‌هایی که به‌طور وسیع با هدف‌های آموزشی تولید می‌شدند، محدود بود. مانند کتاب‌هایی با موضوع معاشرت و رفتار در قرن‌های پانزدهم و شانزدهم در کشورهای اروپایی، کتاب‌های درسی قرن بیستم با هدف اجرای برنامه‌های مدارس کشورهای پیشرفته یا کتاب‌های مذهبی که با هدف آموزش‌های مذهبی و اخلاقی تولید می‌شدند (شیلاری، قائینی، ۱۳۷۶: ۱۷).

قرن هفدهم را می‌توان قرن آغاز تألیف کتاب کودک دانست.

جان آموس کمینیوس^۱ پدر نامدار کتاب‌های تصویری در سال ۱۶۵۸ م کتاب *جهان دیدنی تصاویر*^۲ را چاپ و در آن کودک را به‌عنوان فردی مستقل مورد بررسی قرار داد. این کتاب در آن سال به زبان لاتین و آلمانی رسمی در نورنبرگ منتشر شد و سریع مورد استقبال قرار گرفت و پس از یک سال به انگلستان رسید و متن آن به انگلیسی ترجمه شد. از جمله کتاب‌های این دوران یا به عبارتی نخستین کتاب مخصوص کودکان با نام *یادگاری برای کودکان* توسط جیمز جانی وی^۳ تألیف شد. او یک روحانی مسیحی بود. این کتاب در انگلستان منتشر شد و بیشتر دارای صبغه مذهبی بود، او در این کتاب قصد داشت افکار و عقاید مذهبی را به‌عنوان بهترین وسیله مقابله

1. John Amos Comenius

2. *Orbis Sensualium Pictures*

3. James Janeway

با ترس به کودکان تلقین کند.

در سال ۱۶۷۸. م کتابی با عنوان پیشرفت زوار توسط جان بانیان^۱ نوشته شد. در این کتاب نیز علاوه بر آموزش مذهبی، به آموزش اخلاقی نیز توجه شد که قابل استفاده برای بزرگسالان و خردسالان بود.

در اواخر قرن هفدهم و اوایل قرن هجدهم میلادی، شارل پرو^۲ در فرانسه به جمع‌آوری داستان‌ها و افسانه‌های عامیانه پرداخت و با این کار اساس ادبیات کودکان را پایه‌گذاری کرد. افسانه‌های پریان فرانسوی که پرو گردآوری کرده بود، در سال ۱۶۹۷.م در پاریس منتشر شد و خیلی زود به زبان‌های مختلف ترجمه و در اکثر کشورهای اروپایی منتشر شد.

در همان سال داستان‌های ساده‌ای مخصوص کودکان در فرانسه منتشر شد. یکی از معروف‌ترین نویسندگان این داستان‌ها پرولت^۳ نام دارد.

همچنین برادران گریم^۴ در آلمان به سراغ مردم کوچه و بازار رفتند و از آنان خواستند تا برایشان قصه بگویند و افسانه‌ها و داستان‌ها را با زبان گفتاری مردم نوشتند و مانند شارل پرو داستان کودکان را از آن‌ها جدا ساختند.

افسانه‌های عامیانه آلمان که برادران گریم جمع‌آوری کردند در سال ۱۸۱۲-۱۸۱۴.م به زبان آلمانی و در آلمان منتشر شد. سپس به زبان انگلیسی برگردانده شد و در سال ۱۸۲۳.م با عنوان قصه‌های عامیانه آلمان، منتشر شد.

اصولاً توجه به علل و انگیزه‌های رفتار انسان از قرن هفدهم آغاز شد و از آن زمان بود که استدلال‌ات منطقی جایگزین عقاید تحمیلی و تعصب‌آمیز شد. مثلاً بزرگانی چون جان لاک^۵، فیلسوف انگلیسی، که طبیعت انسان را تا حدی تحت‌تأثیر محیط می‌دانست، معتقد بود که ذهن کودک مانند یک لوح خالی است که هرچه بیشتر روی آن نوشته شود، هوش کودک بیشتر می‌شود یا روسو^۶ که عقیده داشت انسان فطرتاً خوب است و فساد و انحراف او نتیجه تأثیر عوامل محیطی است. به این ترتیب بود که مطالعه و تحقیق علمی (تجربی) در رفتار انسان و شناخت او آغاز و به اهمیت دوران

1. John Bunyan

2. Charles Perrault

3. Prolet

4. Jacob, Wilhelm Grimm

5. J. Locke

6. J. Rousseau

طفولیت و ویژگی‌های کودکان پی برده شد. در قرن هجدهم قدم‌های مؤثرتری در این راه برداشته شد و کتاب‌هایی چون *کودکان و دوران* اثر پل‌هازار منتشر شد. او در این کتاب می‌نویسد: وقتی ما مدت‌ها برای پیدا کردن لباس مناسب و مخصوص برای فرزندان خود فکر می‌کنیم، چرا نباید به فکر تهیه کتاب‌های مناسب برای ایشان باشیم. در قرن نوزدهم و هم زمان با نفوذ تأثیر عقاید جان لاک و روسو و نظرات رمانتیک‌ها در کتاب‌های کودکان، در بسیاری از کشورهای اروپایی، حرکتی عمومی به سوی همگانی‌شدن آموزش، رشد آموزش و رشد طبقه متوسط به وجود آمد. تا قبل از قرن نوزدهم ادبیات کودکان به مفهوم متداول امروز رایج نبود تا اینکه در سال ۱۸۰۵ م. هانس کریستین اندرسن^۱ که او را پدر ادبیات کودکان می‌نامند، مفهوم ادبیات کودکان را به شکل امروزی خود بیان کرد. وی با استفاده خلاق از داستان‌های عامیانه، همچنین با تأثیرپذیری از آثاری که در این زمینه در کشورهای دیگر انجام گرفته بود، برای اولین بار شروع کرد به نوشتن داستان‌هایی برای کودکان. پیش از این بیشتر کتاب‌های داستانی کودکان جمع‌آوری و بازنویسی داستان‌هایی بود که از پدربزرگ‌ها و مادربزرگ‌ها شنیده می‌شد، اما داستان‌های اندرسن گرچه در بسیاری از موارد از افسانه‌های عامیانه الهام گرفته بود، زائیده تخیل انسانی بود که طعم سختی و فقر را چشیده و آن را با چاشنی عقاید مذهبی خویش درهم آمیخته و در قالب‌های مختلف تقدیم خوانندگان کرده است.

پدر اندرسن نقاش جوانی بود که به علت فقر هرگز موفق به ادامه تحصیل نشد و حسرت نرفتن به دانشگاه موجب رنجش او بود. او با خواندن کتاب‌های داستان و نمایشنامه و بزرگداشت علم و ادب، از دوران کودکی در دل پسر خود شعله آرزوی تحصیل و علاقه به مطالعه را برافروخت (۳۹ مقاله، ۱۳۶۳: ۳۹).

با نزدیک شدن به پایان قرن نوزدهم پیشرفت‌های فنی امکان چاپ کتاب‌های تصویری تمام رنگی را با قیمتی مناسب فراهم ساخت. تا پایان این قرن اروپائیان به طبقات و ملیت‌های مختلفی تقسیم شدند و علی‌رغم جنگ‌های مداوم و تغییر دائمی مرزهای ملی، اشراف و اغلب طبقات متوسط روبه‌رشد، به آسانی سفر می‌رفتند و با

1. Hans Christian Anderson

زبان‌های اصلی جهان آشنا می‌شدند و افکار نو را به خوبی می‌پذیرفتند. در چنین شرایطی ترجمه کتاب‌های خاص کودکان آغاز شد و از کشوری به کشوری دیگر گسترش یافت.

در قرن بیستم ادبیات کودکان تحت‌تأثیر جنگ و سیاست قرار گرفت و مضامین کتاب‌های کودکان در اروپا و دیگر کشورهای درگیر در جنگ تغییر کرد.

قرن بیستم را قرن کودک نامیده‌اند چرا که کودک‌سالاری در این قرن به سرعت روبه گسترش نهاد. در اوایل این قرن شخصی با نام مستعار پرکاستور^۱ تصمیم گرفت برای پاسخ به کنجکاوی‌های کودکان نسبت به طبیعت، گروهی متشکل از متخصصین تعلیم و تربیت، روان‌شناسی، علوم مختلف، طراحی و نقاشی را گردهم آورد که نتیجه کار این گروه به شکل آلبوم‌هایی منتشر شد که به نام *آلبوم‌های پرکاستور* مشهورند. جنگ جهانی دوم برای مدتی این فعالیت‌ها را متوقف ساخت چراکه کمبود کاغذ، نبود کارکنان متخصص برای کار در انتشارات و بمباران‌های گسترده از مهم‌ترین پیامدهای این جنگ بوده است (شیلاری، قاینی، ۲۱: ۱۳۷۶).

بسیاری از کتاب‌های کودکان که تا آن زمان سال‌ها پیوسته تجدید چاپ می‌شدند، ناگهان از عرصه ادبیات ناپدید شدند. از دهه ۱۹۶۰م به بعد نویسندگانی که دوران کودکی خود را در جنگ سپری کرده بودند، بر پایه تجربیات دوران کودکی خویش شروع به نوشتن داستان کردند. این دوران نقطه عطفی در ادبیات کودکان به‌شمار می‌آید (همان).

جنگ و پیامدهای آن موجب بروز نظریه‌های جدیدی در تغییر جهت ادبیات کودکان شد. چنان‌که از اواخر قرن بیستم رشد فلسفه دیویی یعنی آزادی در تجربه تأثیر به‌سزایی در کتاب‌های کودکان داشت و موجب انتشار کتاب‌هایی در موضوعات مختلف برای کودکان و نوجوانان شد.

رفته رفته با کنار گذاشتن تعصبات نژادی و ملی، مردم به فکر تفاهم و الفت بین‌المللی افتادند و سازمان‌ها و انجمن‌های بین‌المللی مختلفی تأسیس شدند. در رادیو و تلویزیون برنامه‌های ویژه کودکان و نوجوانان تهیه و روزنامه‌ها و مجلات مخصوص کودکان منتشر شد. همچنین کتاب‌های تصویری برای ارضای کنجکاوی کودکان به‌تصویر کشیده شد و مضامینی نو را در خود آفرید که صرفاً جنبه تفریحی و تربیتی نداشت بلکه همانند پلی میان کودک و سایر انسان‌ها و جهان پیرامون او بود.

1. Pere Castor

۱-۴ تاریخچه ادبیات کودکان در ایران

ادبیات کودکان در ایران به مفهوم امروزی و مستقل خود پیشینه طولانی ندارد و عمر واقعی آن به یک سده هم نمی‌رسد. اما در همین زمان کوتاه (به‌ویژه چند دهه گذشته) آثار ارزشمندی در شاخه‌های مختلف ادبی پدید آمده که شایسته بازشناسی و واکاوی است.

تا اوایل قرن حاضر آثار و نوشته‌های مخصوص کودکان در ایران وجود نداشت و در قرن گذشته ادبیات کودکان ایرانی محدود به ادبیات شفاهی، داستان‌های مذهبی یا قصه‌هایی از زندگی پیامبران و رهبران دینی بوده است که کودکان از زبان بزرگ‌ترها می‌شنیدند و البته داستان‌هایی از شاهنامه یا گلستان سعدی و همچنین قصه‌هایی از کلیله و دمنه یا کتاب موش و گربه عبیدزاکانی در میان کودکان و نوجوانان ایرانی رایج بوده است. اما این نوشته‌ها را چه از نظر انشایی و سبک نگارش و چه از لحاظ انتخاب موضوعات، نمی‌توان در شمار نوشته‌های مخصوص کودکان به حساب آورد. تنها در اوایل قرن بیستم بود که با پیدایش افکار نوین در خاورمیانه و توجه بیشتر به نونهالان، نوشته‌هایی نیز برای مطالعه کودکان در جراید به طبع رسید (بیانی، ۱۳۵۶: ۱۷۱).

همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، با وجود قدمت آموزش و پرورش در ایران، ادبیات کودکان به مفهوم امروزی خود طفلی نوپاست. شاید بتوان علت اصلی این مهم را توجه ویژه به آینده کودک، بدون در نظر گرفتن زمان حال و همچنین طرز تفکر خاص بزرگسالان نسبت به کودکان دانست. حال آنکه باید در نظر داشت که کودک در زمان حال زندگی می‌کند و باید متناسب با اقتضای سنی و جسمی‌اش مورد توجه قرار گیرد. نکته قابل توجه در خصوص آثار موجود در زمینه ادبیات کودکان این است که در تمامی این آثار، هدف، تنظیم رفتار و داشتن اخلاق نیکو و حسنه و برخورداری از تربیتی صحیح و درخورپسند و توجه بزرگسالان است.

ادبیات کودکان با عمر نزدیک به یک قرن خود در ایران، با جمع‌آوری ادبیات شفاهی و عامیانه به صورت مجموعه‌هایی شروع به شکل‌گیری کرد و در واقع ادبیات عامیانه‌ای که از آن سخن به میان آمده سرچشمه ادبیات رسمی و ادبیات کودک است. در ایران پیش از اسلام توجه به طبقه اشراف و شاهزادگان موجب پدید آمدن آثاری چون ارداویراک‌نامه، منظومه درخت آسوریک و قسمت‌هایی از گشته‌ها شد که صبغه اندرزی - اخلاقی داشتند. بعد از اسلام و از قرن دوم به بعد آموزش در مساجد و